

Arne Holen og Øyvind Norheim:

LUDVIG MATHIAS LINDEMAN OG DANMARK

Ludvig Mathias Lindemans livsverk er selvfølgelig først og fremst knyttet til hans innsats i norsk kultur- og musikkhistorie. Mindre kjent er hans spesielle, ja unike, posisjon i dansk sangtradisjon fra midten av 1800-tallet og frem til i dag. Formålet med denne artikkelen er å kaste lys over hvordan og hvorfor L.M. Lindeman fikk så stor innflytelse i Danmark.

Lindemans innpass i dansk sang dreier seg om både kirken og skolen, i det sistnevnte tilfelle gjelder det spesielt de danske folkehøyskolene. Salmer var en viktig del av sangrepertoaret i folkehøyskolene. Det er derfor betydelig sammenheng og overlapping mellom de to arenaene. Men formidlingsmåtene førte i hovedsak sine egne løp. Det er derfor naturlig å fremstille de to utviklingslinjene separat.

1. Ludvig Mathias Lindeman i dansk skolesang

Fortellingen om Ludvig Mathias Lindemans melodier og deres seiersgang i danske (folkehøyskole)sangbøker fra 1870-årene og et stykke ut på 1900-tallet, er egentlig en fortelling om Lindeman og hans forhold til N.F.S. Grundtvigs salmer og sanger.

I motsetning til sine to eldre brødre Fredrik Christian og Jacob Andreas ble ikke Ludvig Mathias tilhenger av herrnhuterne (brødremenigheten). Han kom derimot tidlig under påvirkning fra norske grundtvigianere, noe som ganske sikkert henger sammen innflytelsen fra den grundtvigianske forgrunnsfiguren på norsk jord, Wilhelm Andreas Wexels (1797–1866), prest i Vår Frelses kirke i Kristiania hvor L.M. Lindeman var organist. Det er ikke usannsynlig at Grundtvigs besøk i Kristiania i 1851 under det nordiske studentermøtet – den eneste gangen han var i Norge til tross for sin store Norges-begeistring – også har hatt betydning for L.M. Lindemans forhold til den danske presten og dikteren. Vi vet at han under dette besøket møtte Grundtvig personlig ved mer enn én anledning, og møtene hadde nok like sterk virkning på Lindeman som på de fleste andre av hans samtidige.¹

L.M. Lindeman utformet sine første toner til Grundtvig-tekster i forbindelse med utgivelsen av melodibilaget til Wexels' *Christelige Psalmer* (Christiania 1840). Her finner vi syv nye melodier til Grundtvig-salmer, bl.a. den som er blitt stående som en av grunnpillarene blant norske salmetoner: «Kirken den er et gammelt hus». Det skulle imidlertid gå nesten 25 år før den store «Lindeman-erobringen» av danske sangbøker satte inn for fullt. Forvarslet fikk man først gjennom hans *Salmer af Biskop Nic. Fred. Severin Grundtvig, med Melodier for Orgel eller Piano* (Kjøbenhavn 1862). To år etter hadde han tydeligvis fått en henvendelse fra folkehøgskolemannen Heinrich Nutzhorn (1833–1925), for i hans *Melodierne til P.O. Boisens: Bibelske og kirkehistoriske Psalmer og Sange for Skolen* (Kjøbenhavn 1864) er Lindeman fyldig representert: i alt 18 av hans melodier er med, alle til tekster av Grundtvig. Fem er hentet fra salmesamlingen fra 1862, mens de øvrige ifølge Nutzhorn – han var alltid

¹ Se f.eks. Olav Golf: «Giv mig, Gud, en Salmetunge». *Norgesvennen Grundtvig*, Oslo 2001, s. 14–25 og Dag Thorkildsen: *Grundtvigianisme og nasjonalisme i Norge i det 19. århundre*, Oslo 1996, særlig s. 59–66 og 106–107.

nøye med å angi sine kilder – «... ere hidtil utrykte Melodier, som velvilligen er blevne Udgiveren overladte».²

Utover på 1870-tallet ble Lindemans melodier et dominerende innslag i sangbøker og melodisamlinger knyttet til den danske folkehøyskolebevegelsen. Ikke bare til Grundtvig-tekster møter vi Lindeman-tonene. Også hans melodier til tekster av Bjørnson, Wergeland, Andreas Munch, Jørgen Moe og andre norske diktere, samt til en del av Halvor Heyerdahls historiske sanger, fikk stor utbredelse. Og selvsagt komponerte han melodier til en rekke tekster av danske diktere som Thomas Kingo, B.S. Ingemann og Chr. Richardt. Men først og fremst var det Grundtvig som banet veien. Lindeman komponerte omkring 350 forskjellige melodier til tekster av Grundtvig – til salmer, til bibelhistoriske sanger, til såkalte krønike-rim – og mange som var komponert med én spesifikk tekst for øye, ble benyttet til andre tekster i samme versemål. På langt nær alle fant veien til trykte utgaver, men det som ble spredt på den måten, var mer enn tilstrekkelig til å befeste hans enestående posisjon i Danmark.

Flere av Lindemans melodier ble først offentliggjort i norske sangbøker før de tok seg over Skagerak. Melodien til *Bjarkemaalet* («Sol er oppe, Skovens Toppe») ble først gang trykt i melodibilaget til Ole Vigs (1824–1857) *Sange og Rim for det norske Folk* (Kristiania 1854) og ble senere et fast inventar i danske sangbøker. Grundtvigianerlærerne Simon Knutsen (1827–1892), Andreas Johnsson (1835–1914) og Lars Martinius Bentsen (1838–1919) utga i 1864 et utvalg av Boisens ovenfor nevnte sangbok: *Bibel- og kirkehistoriske Sange og Salmer for Skole og Hjem*, og året etter bidro Lindeman med en melodisamling til utvalget med enda flere melodier enn dem han hadde levert Nutzhorn året før. Også Lindemans melodisamlinger til Foosnæs³ og Bentsens *Viser og Sange for Ungdommen* (Christiania 1873) og Anders Reitans (1826–1872) *Sang-Samling for Ungdommen* (Christiania 1874) inneholder et betydelig antall melodier til Grundtvig-tekster. I Kristiania fantes flere grupperinger hvor grundtvigianere møttes. En av dem var den såkalte Mandagsforeningen som Wexels skal ha tatt initiativet til mot slutten av 1850-tallet: «På slutten av tiåret [1850-tallet] hører vi at det fantes en «Mandagsforening» i Møllergata, som svarte til Grundtvigs Dansk Samfund [...] og her møtte bl.a. prestene Domaas og Lund, Hans Brun, organist M. Lindeman, lærerne A. Johnson og Olaf Røst og medlemmer av familiene Dunker, Hansteen og Ullmann. På møtene diskuterte man aktuelle spørsmål i samtiden og leste fra Grundtvigs skrifter og sang hans salmer og sanger.»⁴ Presten Karl Seip (1850–1909) utga sammen med Elling Holst (1849–1915) i 1872 *En liden Visebog nærmest bestemt for Mandagsforeningen*. Denne sangsamlingen skulle frem til 1929 komme i en lang rekke opplag og ble en av Norges mest utbredte sangbøker gjennom alle tider. I 1877 ga Lindeman ut en melodibok til samlingen og der finner vi 19 forskjellige melodier til Grundtvig-tekster, og enda flere kom i det *Tillæg* som ble utgitt to år senere.

Men som i tilfellet med Nutzhorns melodisamling ovenfor fikk Lindeman også mange oppfordringer fra Danmark om å levere flere melodier til tekster av Grundtvig – men også til tekster av andre forfattere. *Historiske sange* samlede af H. Nutzhorn og L. Schrøder⁵ (København 1872) er bare en tekstsamling, men etter melodihenviisningene å dømme er minst

² Fra forordet til melodisamlingen.

³ Hans Konrad Foosnæs (1846–1917).

⁴ Thorkildsen 1996, s. 106. Det foreligger forskjellige opplysninger om Mandagsforeningen. Enkelte kilder hevder at Bjørnson var den sentrale skikkelse i denne løse sammenslutningen. Sannsynligvis er begge deler riktig: Foreningen – eller forumet – har nok blomstret til forskjellige tider, og en siste blomstringsperiode var antagelig rundt den tiden da Bjørnson ble formann i Det norske Studentersamfund (1870).

⁵ Ludvig Schrøder (1836–1908).

åtte av Lindemans melodier blant de foretrukne eller anbefalte, noe som økes til 32 melodihenvisninger i neste utgave (1877). Morten Eskesen (1826–1913) har i sin samling *170 Melodier til Nordiske Sange (anden Samling) til Brug ved Folkemøder, Skytteforeninger og i Skoler* (Odense 1877) funnet plass til 35 av Lindemans melodier⁶. Ernst Trier (1837–1893) utga i 1874 sin *Sange for den kristelige folke-skole* som i 2. opplag 1877⁷ har henvisning til 50 Lindeman-melodier. En annen tekstsamling, J.T.A. Tangs⁸ *Et lille Sangværk, med bibelske og kirkehistoriske Sange og Salmer samt Morgen- og Aftensange af Grundtvig, Kingo, Brorson o.m.fl., for Skolen og Hjemmet*, henviser til 16 Lindeman-melodier, i tillegg kommer henvisning til «Kirken den er et gammelt hus» ved 21 Grundtvig-tekster. Det fortelles at Grundtvig var så fascinert av Lindemans melodi til «Kirken den er et gammelt hus» at han til syvende utgave av *Fest-Salmer* (1856) produserte 68 salmer i samme versemål; 21 av disse har så Tang tatt med i sin sangbok.

De «egentlige» folkehøyskolesangbøkene startet i Danmark sin utgivelseshistorie relativt sent. Først ute var *Sangbog for den danske folkehøjskole* ved Jens Bek (1844–1893) og Niels Johan Laursen (1855–1930). Første utgave kom i 1888, og den 19. og siste utgaven utkom i 1921. Den vi i dag kjenner som *Højskolesangbogen*⁹ utkom med sin første utgave i 1894: *Sangbog udgivet af Foreningen for højskoler og landbrugsskoler* ved C. Bågø, Grønvald-Nielsen og H. Nutzhorn.¹⁰ Den førstnevnte fikk sin første melodisamling i 1890, utgivere her var Anders Kirkegård og Niels Vad. *Højskolesangbogen* fikk sin melodisamling i 1904, utgiver var Nutzhorn. Begge samlingene inneholder 43 melodier av Lindeman. Neste utgave av Vad og Kirkegårds melodisamling (1899) fikk i tillegg fire nye melodier, i 1905 redusert til 45. En samlet oversikt over nordiske komponisters representasjon i de to sangbøkene viser en tydelig Lindeman-dominans frem til og med *Højskolesangbogens Melodibog* fra 1922 (unntaket er Nutzorns utgave fra 1904 der Nutzhorn ubeskjeden nok har tatt med 57 av sine egne melodier).¹¹

Med 1922-utgaven av *Folkehøjskolens Melodibog* utgitt av Carl Nielsen (1865–1931), Thomas Laub (1852–1927), Oluf Ring (1884–1946) og Thorvald Aagaard (1877–1937) kommer nye stilidealer inn i sangstoffet, ikke minst representert ved komposisjoner av de her nevnte utgiverne. Lindemans tilstedeværelse i høyskolesangens repertoar blir stadig svakere. Likevel er han i denne siste utgaven til stede med 25 melodier. Og helt forsvinner han aldri ut i historiens glemsel. Noen av hans melodier vil nok for alltid være med der hvor det synges norske og nordiske sanger.

2. Lindeman i dansk kirkesang

Bakteppe: L.M. Lindemans posisjon som salmemelodikomponist i Norge

Før vi tar for oss Lindemans innpass i dansk kirkesang, skal det kort minnes om hans posisjon i norsk kirkesang. Det er i denne sammenheng ikke nødvendig å gå inn i den til tider heftige debatten som raste i tiden etter 1850 om prinsipper og retning for fremtidig salmesang i

⁶ Til tross for tittelen var også dette en av de betydelige sangbøkene innen folkehøyskolebevegelsen; første samling av sangboken hadde i 1900 nådd sitt 16. opplag.

⁷ Førsteutgaven har vi ikke sett.

⁸ Jeppe Tang Andersen Tang (1828–1904).

⁹ 18. utgave 2006.

¹⁰ Niels Peter Grønvald-Nielsen (1857–1931), Christoffer Bågø (1836–1915).

¹¹ Den av 1800-talls komponistene som imidlertid har holdt stillingen best helt frem til våre dager, er C.E.F. Weyse (1774–1842).

Norge, kalt salmesangstriden.¹² Det rekkes med å slå fast at prinsippene som L.M. Lindeman kjempet for og prosederte, gikk seirende ut av striden. Avgjørende var at Lindeman i 1870 ble oppfordret av Kirke- og Undervisningsdepartementet til å sørge for melodier til Landstads salmebok, et oppdrag han aksepterte. Det ble i departementets brev understreket «at Revisjonen ikke blot bør innskærpes til at udskyde overflødige Melodier og tilveiebringe saadanne for Psalmer, hvortil ingen passende Melodi findes i den nu brugelige Choralbog, men også bør omfatte de af dennes Melodier, som bibeholdes».¹³

Hva departementet må ha lagt i «tilveiebringe», vites ikke. Men Lindeman har implisitt tolket dette slik at han selv skulle, eller i alle fall kunne, være enerådende komponist. Faktum er at det i Lindemans koralbok fra 1877 finnes 61 melodier av ham selv, men for øvrig ingen melodier av andre norske komponister i fortid eller samtid. Repertoaret fra tiden etter Zincks koralbok,¹⁴ for øvrig den siste felles dansk-norske koralbok, er begrenset til fire danske melodier,¹⁵ ellers er alt Lindeman, og bare Lindeman.

Mengden av Lindeman-melodier er visst nok betydelig, men det er hevet over tvil at et stort antall av hans melodier – flere var allerede innarbeidet i norske menigheter da koralboken utkom – siden den tid har hørt til kjernerepertoaret i vår salmesangskatt. Dette understrekes av at Lindeman er representert med 52 melodier i Norges neste autoriserte koralbok, den fra 1926.¹⁶ Fremdeles, i vår nåværende koralbok,¹⁷ er det med 39 salmemelodier av Lindeman.¹⁸

Lindeman tidligste innpass i den danske kirken

Henrik Glahn har redegjort systematisk for meloditilfanget til dansk salmesang siden reformasjonen.¹⁹ Utviklingen på 1800-tallet der Norge skilte lag med Danmark som nasjon og dermed som kirke, er ikke minst interessant. Det er en historie som, i større grad enn i Norge, er preget av et mangslungent landskap, med en rekke «privat utgivne salme- og melodibøker» i tillegg til det Glahn regner som offisielt autoriserte og kvasiautoriserte salmebøker.²⁰

Etter Weyses koralbok²¹, forøvrig en utgivelse med ganske lik tilbakeskuende og oppsummerende funksjon i relasjon til tidligere generasjoners salme- og koralbøker som O.A. Lindemans nesten samtidige koralbok i Norge, blir det A.P. Berggreens (1801–1880) koralbokutgivelser som blir de offisielt dominerende innenfor den danske kirken fra midten

¹² Første gang omfattende beskrevet i O.M. Sandvik: *Norsk Koralhistorie*, Oslo 1930. En fyldig bibliografi over de forskjellige samtidige innleggene i salmesangstriden finnes i J.B. Halvorsen: *Mindeblade over Joh. D. Behrens*, Kristiania 1890. Se også Astrid Svanes Bertelsen: «Salmesangstriden i Norge på 1800-tallet: Om melodiform og estetiske prinsipper», i: *Studia musicologica Norvegica*, 16 (1990), s. 141–149 og Stig Wernø Holter: «Hellig sang med himmelsk lyd». *Norsk kirkesang i endring og vekst med særlig vekt på Koralbok for Den norske kirke*, Bergen 2003.

¹³ Brev av 22. mars 1870, se Sandvik 1930, s. 50.

¹⁴ H.O.C. Zinck: *Choral-Melodier til den evangelisk-christelige Psalmebog*, Kjøbenhavn 1801.

¹⁵ Tre melodier av C.E.F. Weyse og en av J.P.E. Hartmann (1805–1900).

¹⁶ *Koralbok for den norske kirke*, Oslo 1926.

¹⁷ *Norsk koralbok*, Oslo 1985.

¹⁸ Se oppslaget «Syng Lindemans salmemelodier i jubileumsåret 2012 på jubileets hjemmesider».

¹⁹ Henrik Glahn: *Salmemelodien i dansk tradisjon 1569–1973*, Kjøbenhavn 2000.

²⁰ *ibid.*, s. 69–70.

²¹ C.E.F. Weyse: *Choral-Melodier*. Kjøbenhavn 1839.

av 1800-tallet.²² Innenfor disse utgivelser, som vel må kalles utpregede høykirkelige, er Lindeman meget sparsomt representert med melodier, bare fra og med 1859-utgaven, og da alene med «Kirken den er et gammelt hus».²³ Peder Hjorts (1793–1871) *Gamle og nye Psalmer*²⁴ oppgis som kilde.

Lindemans melodier må altså i hovedsak være kommet inn i dansk sangtradisjon gjennom andre kanaler enn Berggreens utgivelser. Ovennevnte salmeutgivelse av P. Hjort fra 1843 er tidlig ute, med enda to Lindeman-melodier i tillegg til «Kirken den er et gammelt hus». Det er også grunn til å nevne Lindemans eget melodibilag til Wexels' salmeutgivelse fra 1840 som en tidlig døråpner mot Danmark, jf. omtale ovenfor.

Henrik Rungs engasjement for Lindeman

Berggreen sto i skarp opposisjon til den salmetradisjon som bredte seg i Danmark med utgangspunkt i Grundtvigs mer lavkirkelige utgangspunkt. En person som med et slikt ståsted målbar kritikk av Berggreen i skrift og tale, var Henrik Rung (1813–1871), selv ikke kirkemusiker, men tilknyttet Det kongelige Theater. I hans tillegg til Weyses koralbok²⁵ er en av to øvrige Lindeman-melodier fra P. Hjorts ovennevnte samling med, nemlig «Giv mig, Gud, en Psalmetunge» i tillegg til «Kirken den er et gammelt hus».

Først med Rungs annet opplag (1868)²⁶ kom Lindeman-melodier inn i dansk kirkesang i større omfang. Rung oppgir i fortegnelsen over samtidskomponistene 13 melodier av L.M. Lindeman. I Lindemans eget eksemplar av denne koralboken²⁷ har han egenhendig selv strøket over en av disse melodiene som sin egen, og han har satt spørsmålstejn ved to andre som autentiske. Til gjengjeld har han føyd til én melodi som han mener han er opphavsmann til.²⁸ Uansett er innslaget av Lindeman-melodier i Rungs 1868-utgave betydelig. Ikke mindre interessant er det å registrere at alle de øvrige komponister i utgavens verklister, en liste som bare omfatter samtidskomponistene, er danske. Det var altså Lindemans melodier som var i vinden – ikke generelt et nordisk eller utenlandsk repertoar.

En tidlig Lindeman-utgivelse i Danmark

Lindeman hadde selv vært ute med en melodiutgivelse i Danmark allerede i 1862.²⁹ Den inneholder 27 numre (inkludert en b-melodi) og henviser eksplisitt til to salmebokutgivelser av Grundtvig og en av Fenger³⁰. Flere kjente Lindeman-salmer er representert her. I tillegg til

²² A.P. Berggreen: *Melodier til den af Roeskilde-Præsteconvent udgivne „Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt” og til „Evangelisk-christelig Psalmebog”*, Kjøbenhavn 1853, med et tillegg i 1856 og utvidede utgaver 1859, 1863 og 1868, enda et tillegg i 1873 og en femte utgave i 1875.

²³ Som en parallell b-melodi til Berggreens egen melodi fra 1839 (nr.76 a/b).

²⁴ Tredje utgave med noter fra 1843. Tilsvarende Hjort nevner Berggreen ikke Lindeman som komponist, men sier at det er en norsk melodi.

²⁵ H. Rung: *Tillæg til Weyses Koralbog*, Kjøbenhavn 1857.

²⁶ H. Rung: *Andet betydelig forøgede Oplag*, Kjøbenhavn 1868.

²⁷ Eksemplaret befinner seg i Nasjonalbiblioteket i Oslo.

²⁸ Det var kanskje ikke lett å ha full oversikt over egne melodier for en som kom til å lage ca. 950, jf. Gaukstads «L.M. Lindemans komposisjoner. Bibliografi I», i *Norsk musikkgranskning 1959–61*.

²⁹ L.M. Lindeman: *Salmer af Biskop Nic. Fred. Severin Grundtvig, med Melodier for Orgel eller Piano*, Kjøbenhavn 1862.

³⁰ N.F.S. Grundtvig: *Sang-Værk til den Danske Kirke*, Bd. 1, Kjøbenhavn 1836–1837, og *Fest-Psalmer*, 1. Oplag, Kjøbenhavn 1850; P.A. Fenger: *Tillæg til evangelisk-christelig Psalmebog*, Kjøbenhavn 1857.

«Kirken den er et gammelt hus» er melodier som «O lad din Aand nu med os være», «Venner! Lad os ihukomme» (= «Dype stille, sterke milde») og «O Kristelighed» (= «Opp jublende sang»). Det er grunn til å anta at denne utgivelse inspirerte til spredning av Lindemans melodier i Danmark.

Tre melodibokutgivelser fra 1870-tallet

Det kan vel hevdes at Rungs innsats for dansk salmesang, tross hans opposisjon til Berggreen i skrift og tale, kom til å stå i en mellomstilling mellom Berggreens posisjon og miljøet rundt Grundtvig. En base for Grundtvigs virksomhet, ikke minst for salmesangen, var Vartov kirke i København, der Grundtvig var prest fra 1839 til sin død i 1872. Det er ikke her mulig å gi noe fullstendig bilde av kirkesangen i Vartov. Men kirken var viden kjent for sin fulltonende menighetssang. Et stort antall mennesker søkte til gudstjenestene, naturligvis for å høre Grundtvigs prekener, men også for å oppleve sangen.

Tre melodisamlinger fra 1870-tallet kan tjene som eksempler på hvordan Lindemans melodier slo rot innenfor denne retningen, som i motsetning til den etablerte kirkemusikkposisjonen rundt Berggreen må sies å være en bevegelse klart nedenfra og opp. En utgivelse fra 1870 anfører hele 23 Lindeman-melodier.³¹ Dette dreier seg i større grad om melodier til Grundtvigs didaktiske bibelfortellingsanger enn om salmemelodier. Noen numre er til tekster som tematiserer fortellinger fra dansk og utenlandsk historie – altså i sum et typisk Grundtvig-repertoar.

To andre utgivelser knyttet til Vartov skal også nevnes. Den første av Viggo Sanne (1840–1896)³² fra 1875 oppgir 19 melodier av Lindeman. Lindeman selv³³ setter spørsmålsteget ved et par numre. Med tanke på Lindemans bidrag er Sannes forord interessant: «Man kan ikke uden Glæde lægge Mærke til, at de fleste nyere [melodier til festsalmene] skyldes ansette hjemlige Komponister, blant hvilke særlig Barnekov, Berggreen, Hartmann, Rung og af Nordmænd Lindeman indtage en fremragende Plads.»³⁴ Lindeman er også spesifikt omtalt i forordet i forbindelse med Festsalmenes tillegg, salmer som ikke ble brukt mens Grundtvig levde: «Udgiveren [...] skal i denne Anledning udtale min Tak til Herr Organist Lindeman for de nye Melodier, han har sendt til No 113b, 117b, 118, 120b, 122 og 124.»³⁵ Den andre utgivelsen er Viggo Kalhauges³⁶ fra det påfølgende år. Kalhauge (1840–1905) var organist i Vartov fra 1871. Lindeman er i denne salmeboken representert med 17 melodier.

Det fantes i siste del av 1800-tallet et mangfoldig repertoar av melodibøker i Danmark utover dem som er nevnt i det foregående, uten at det skal redegjøres for dem her. Fra vårt ståsted er det overordnede bildet at L.M. Lindeman bare i beskjeden grad fikk innpass med sine melodier i de mer offisielle, høykirkelige utgivelser. Men særlig fra 1870-tallet er han desto mer representert gjennom utgivelsene til den Grundtvig-orienterte retningen. Vi skal i det følgende se hvordan Lindemans posisjon i dansk kirkesang utviklet seg på 1900-tallet.

³¹ *Melodier til Grundtvigs Sangværk til den danske Kirke-Skole*, København 1870 (utgiver ikke angitt).

³² V. Sanne: *Melodier til N.F.S. Grundtvigs Kirke-Salmebog eller Festsalmer Brugte ved Grundtvigs Gudstjeneste i Vartov Kirke*, København 1875.

³³ I sitt eget eksemplar, som befinner seg i Nasjonalbiblioteket i Oslo.

³⁴ Sanne 1875.

³⁵ *ibid.*

³⁶ V. Kalhauge: *Fuldstændig Samling af Melodier til Grundtvigs Kirke-Salmebog. – Fest-Salmer*, København 1876.

Danske koralbøker fra 1900-tallet: Bielefeldt

Akkurat ved århundreskiftet utkom Viggo Bielefeldts (1851–1909) koralbok.³⁷ Som beskrevet i det foregående var utviklingen i Danmark på 1800-tallet når det gjelder salmesang, meget broket. Og det var tydelig på to viktige måter: Det store antallet melodibokutgivelser er i seg selv vitnesbyrd om et meget høyt, ja uoversiktlig, antall melodier – ofte mange melodier til samme tekst. I større eller mindre grad hadde disse nedfelt seg i kirkelig bruk. Antallet var således ett problem. Det sprikende stilistiske mangfoldet innenfor den store mengden var en like stor kirkemusikalsk utfordring. I tillegg til de retninger som er omtalt i det foregående, kom også den pietistiske del av dansk kirke, som 1866 hadde organisert seg i *Kristelig Forening for den indre Mission i Danmark*. Denne retningen kunne heller ikke overses i arbeidet med en ny melodibok. Som Bielefeldt sa i forordet til sin melodisamling, ble hans meget ambisiøse mål å utgi en bok som «kan afgive Norm for Kirkesangen i vor Tid»³⁸.

Sett fra vårt Lindeman-perspektiv kan vi si at Bielefeldts koralbok, med sin sammensmeltende målsetting, er spesielt interessant. Hva ble Lindemans plass i bildet når hans melodier ikke bare skulle være en del av Grundtvig-bevegelsen, men innenfor en konsolidert salmesang for hele den danske kirken? Med 13 melodier i behold må man si at norske Lindeman fikk befestet sin solide posisjon i dansk kirkesang. Vi skal kortfattet undersøke hvordan dette utviklet seg videre i dansk salmesang.

Thomas Laubs innsats og betydning for ettertiden

Laub er den store reformator i dansk kirkesang. Han levde fra 1852 til 1927, og var således aktiv i dansk kirkemusikk allerede i siste del av 1800-tallet, med flere utgivelser.³⁹ Men det er først og fremst med sine to store utgivelser på 1900-tallet, *Dansk Kirkesang* (København 1918) og *Musik og Kirke* (Kjøbenhavn 1920), at han får det store gjennomslaget for sine ideer.

Laub ville fornye kirkesangen ved å gå tilbake til middelalderens og reformasjonstidens melodier i originalform, dessuten benyttet han meloditilfanget i den gamle danske folkesang. Spesielt 1800-tallets kirkesang så han på som et verdsligpreget fremmedelement i kirkesangens historie, påvirket av tidens syngespillmelodier og følelsesfulle romanser. For Laub var dette ikke minst bittert fordi Danmark på 1800-tallet hadde en salmedikter, «én af de største der har levet, Grundtvig».⁴⁰ Han hadde ifølge Laub fortjent bedre komponister.

Fra 1800-tallets mangfoldige melodistoff (etter Zincks koralbok 1801) er det bare tre melodier som slipper gjennom Laubs kritiske blikk, nemlig Weyses «Den signede dag», Lindemans «Kirken den er et gammelt hus» og Berggreens «Vær velkommen, Herrens år».⁴¹ Lindeman roses for «Kirken den er et gammelt hus», men Laub mener Lindeman ikke lagde flere

³⁷ V. Bielefeldt: *Melodier til Psalmebog for Kirke og Hjem*, Kjøbenhavn 1900.

³⁸ *ibid.*

³⁹ Blant Laubs utgivelser fra denne tiden kan nevnes *Om Kirkesangen*, Kjøbenhavn 1887 og *Kirkemelodier*, Kjøbenhavn 1888–1890 (tre hefter med i alt 125 numre).

⁴⁰ *Musik og Kirke*, s. 130.

⁴¹ *ibid.* s. 146.

melodier i samme gode stil «helt i gammel toneart, den doriske, så han kan ikke have havt forståelse af at han har været på vej mot noget bedre».⁴²

I *Dansk Kirkesang* hadde Laub dermed «gjort rent bord»⁴³ i overensstemmelse med de prinsipper han to år senere kom til å hevde i *Musik og Kirke*. På en måte minner Laubs prinsipp om det Lindeman praktiserte i sin koralbok: Mens Lindeman tok inn fire melodier fra tiden mellom Zinck og seg selv og leverte alt annet melodistoff selv, jf. ovenfor, kastet Laub ut alt så nær som fire melodier og skapte på den måten tilsvarende stort rom for sine egne melodier.

Koralboken fra 1954

Bielefeldts og Laubs koralbøker ble stående gjennom mellomkrigstiden og de første årene etter annen verdenskrig. På 1920- og 1930-tallet kom tre tillegg til disse bøker.⁴⁴ Først i tilslutning til arbeidet med *Den Danske Salmebog*, som utkom i 1953, begynte fra slutten av 1940-tallet prosessen med å tilveiebringe en ny koralbok.⁴⁵

Utfordringen var her, om mulig, enda større enn med arbeidet med Bielefeldts melodibok 50 år tidligere. Nå skulle Laubs reformatoriske livsverk forenes med 1800-tallets tradisjon slik Bielefeldt hadde sammenfattet og nedfelt den. En pris man kom til å betale for å få dette til, var å øke antall melodier kraftig. Den nye koralboken kom til å bestå av 450 numre. Til sammenligning var det 292 numre hos Bielefeldt (inkludert tillegget fra 1901) og 207 hos Laub. Når antallet sammenlignes med Bielefeldt, må man imidlertid ta i betraktning at det bare er begrenset overlapping mellom meloditilfanget hos Laub og den nye koralboken, jf. fraværet av 1800-tallet hos Laub.

Det er vel en nøktern vurdering å si at preget fra Laub er sterkere enn fra Bielefeldt i den nye koralboken. Den inneholder mer enn dobbelt så mange melodier av Laub (74 numre) som av Berggreen og Hartmann til sammen. Likevel er det riktig å si at den nye koralboken – som man måtte forvente – er kompromisspreget.

Hvilken plass fikk Lindemans melodier i denne mangslungne konteksten? En opptelling viser at antallet er åtte. Det er til sammenligning nesten på linje med Barnekov (ni melodier) og Rung (11 melodier). Det må være grunn til å hevde at Lindeman, for å si det på den måten, kom godt ut av prosessen i etterkant av Laubs radikale loftsrydding.

Koralboken fra 2003

Vår summariske gjennomgang av danske melodi- og koralbøker fra 1800- og 1900-tallet ender naturlig med et blikk på den någjeldende danske koralbok.⁴⁶ Det må konstateres hva gjelder meloditilfang fra L.M. Lindeman at situasjonen er på linje med den fra koralboken av 1954. Alle de åtte melodier fra 1954-utgaven er videreført. I tillegg er det tatt med en ny

⁴² *ibid.* s. 146.

⁴³ I tillegg til tre omtalte melodier ovenfor, er 1800-tallet bare representert med én, av Rung.

⁴⁴ To til Laubs (1925, 1930) og en til Bielefeldts (de «130 Melodier», 1936).

⁴⁵ J.P. Larsen og M. Wøldike: *Den Danske Koralbog*, København 1954.

⁴⁶ *Den Danske Koralbog* (2003) til *Den Danske Salmebog* fra samme år.

salme til en Lindeman-melodi, Wexels-salmen «Så vide om land». De ni Lindeman-melodier i den danske koralboken fra 2003 er:

- Nr. 173 Gud skal alting mage. LML 1863. Brorson 1734
- Nr. 211 Herrens venner ingen sinde. LML 1862. Schjørring 1866
- Nr. 229 Hyggelig, rolig, Gud, er din bolig. LML 1840. Grundtvig 1836/1868
- Nr. 304a Kirken den er et gammelt hus. LML 1840. Grundtvig 1837
- Nr. 304b Laubs harmonisering. (Den må selvfølgelig være med i Danmark. En klassiker)
- Nr. 365 Min mund og mit hjerte. LML 1863. Grundtvig 1837/1853
- Nr. 432a O kristelighed! LML 1862. Grundtvig 1824/1853
- Nr. 432b Endrede noteverdier (dvs. halverte) i de første og siste takter. Tilskrevet Bielefeldt
- Nr. 493 Så vide om land. LML 1865. Wexels 1847
- Nr. 498 Talsmand, som på jorderige. LML 1876. Grundtvig 1837
- Nr. 511 Tør end nogen ihukomme. LML 1868. Grundtvig 1825/1853

Oppsummert er situasjonen slik at Lindeman er representert med fire melodier som også står i vår nåværende norske koralbok (Nr. 173, Nr. 304, Nr. 432, Nr. 493), mens fem bare står i den danske. Av de ni melodiene er seks til Grundtvig-tekster. I en meget turbulent og omskiftelig salmehistorie gjennom 150 år i Danmark må det vel også kunne konkluderes med at Lindemans melodier har vist betydelig standhaftighet og livskraft i kirken.

Avsluttende bemerkninger

I lys av Ludvig Mathias Lindemans enestående stilling i dansk kirkesang som den eneste ikke-danske 1800-tallskomponist, ville det være nærliggende å tro at han selv bidro sterkt til å få et fotfeste, og ikke minst gjorde anstrengelser til å befeste sin posisjon i danske koralbøker. De foreløpig sparsomme kildene som kan kaste lys over dette, bærer tvert imot bud om det motsatte. Som vi skal se et par eksempler på nedenfor: Initiativene kom fra dansk hold, og bortsett fra noen av de tidligste salmetonene, var det nok først og fremst hans melodier til Grundtvigs bibelhistoriske sanger og krønike-rim som var innfallsporten til også de mer høykirkelige salmetonesamlingene. I forhold til mange av de gjengse melodiene – ofte hentet fra syngespill og revyviser – som var i bruk til den enorme mengden Grundtvig-tekster som nærmest oversvømmet danske sangsamlinger fra 1830-tallet og utover, bidro Lindemans melodier med en ny, frisk verdighet som følte vesentlig riktigere til Grundtvigs tekster.

At han med stor interesse fulgte levende med i hvordan hans melodier slo rot på dansk grunn, både i kirke og folkehøyskole, kan man ikke forundres over. Hans håndskrevne merknader i sine egne eksemplarer av melodibøker forteller om dette. Det er imidlertid tankevekkende at mens han selv var meget opptatt av at han ble en del av den danske sangtradisjon, åpnet han bare marginalt døren for danske salmemelodier i Norge.

For nærmere å belyse den varme og samtidig ærbødige holdning som et stort antall dansker fra så vel høyskolemiljø som kirkelig hold viste Lindeman ved flere anledninger, skal vi her sitere fra et par representative kilder:

Nordmanden Ludv. M. Lindemans stilling som komponist over for Grundtvigs salmedigtning synes at kunne betegnes med hans landsmand, Bjørnsons, bekendte linjer om sit eget forhold til Grundtvig:

»Selv går jeg på min sangervej
med ærefrygt først ind til dig,
du største ånd i Norden.«

Sikkert er det, at Lindeman, organist ved Vor frelsers kirke i Kristiania, uden at lade sig hæmme af pietismen og snæversyntheden i den norske kirke, blev en hovedsanger for den glade kristendom i Danmark. Det er i det hele et træk, der karakteriserer banebryderne for den ny menighedssang og tjener dem til ære, at de gav deres gode, berømte navne til Grundtvigs salmer på en tid, da det blev regnet for særhed og kætteri, hvad der kom fra Grundtvig. Lindeman kastede sig med begejstring over Grundtvigs salmer og bibelhistoriske sange. Til disse sidste har han komponeret en mængde melodier. Ingen anden når hans tal på dette område. Og hans melodier er fuldlødig sangmusik, i høj grad indtagende. Den dybe, fine stemning i det biblhistoriske digt »Paradiset«, hvor kommer den dog ikke frem i Lindemans melodi! Sådanne melodier som den og »Isaks giftemål«, »David«, »Kong Edvin« osv er en kostelig skat for børneskolen og højskolen. Men også til salmerne har Lindeman komponeret mange melodier, der hører til menighedens mest yndede. Allerede 1840, da han kun var 28 år gammel, komponerede han »Kirken, den er et gammelt hus«, der er anerkendt fra alle sider som en kirkemelodi, der i ren kirkelig stil og værdighed søger sin lige. Salmens »tone« er her truffet mesterligt, hvilket ogsaa[sic] kan siges om »O kristelighed«.⁴⁷

Kjære Hr. Lindeman!

Vi bringe Dem herved en hjertelig Lykønskning til det halve Hundredår, der er henrundet, siden De begyndte at øve den skønne Kunst, hvormed De har glædet Kristne i Norge og Danmark, og bede Dem modtage et lidet Minde derom som Tegn paa den Taknemmelighed imod Dem, som vi vide, at mange føle med os. Gud velsigne Dem for de Toner, hvormed De lærte os at synge vore kjære, åndfulde Salmer, og give Dem endnu længe Liv og Kraft til at virke Ham til Ære og hans Menighed til Opbyggelse!

i November 1875.

Vilhelm Birkedal J. E. Bojsen G. J. Brandt P. A. Fenger.
Peter Mouritsen H. Sveistrup N. I. Termansen I. S. Trier⁴⁸

Efterat mange Talere havde havt Ordet, deriblandt Provst Basse fra Norge, og efterat man havde sunget Min Mund og mit Hjerte de gjorde en Pagt kommer atter Biskop Grundtvig frem: Det var vel for alle, men ikke til alle, som her var samlede, han vilde tale dette Ord, thi det var en Hilsen med Tak, som han bad de norske Venner bringe Lindeman i Kristiania, som ikke blot havde sat Melodi til den lille Sang, vi nu havde sunget, men til mange andre – og da især til „Livet og Lyset er Tvillinger bolde“ og „O Kristelighed“ [...] Han bad dem hilse Lindeman, „som vi haabe maa høre disse Toner stedse vinde mere Gjenlyd hos hans eget

⁴⁷ Fra forordet i *Melodier til „Sangbog for den danske folkehøjskole“*, samlede af Niels Vad og Anders Kirkegård, udgivne af N. Johan Laursen. 3dje oplag, København 1899, s. VIII.

⁴⁸ Takkeadresse til L.M. Lindeman i Hernes-samlingen, Nasjonalbiblioteket (Musikksamlingen) i anledning hans 50-årsjubilæum som organist 28. november 1875.

Folk“. Paa Grundtvigs Opfordring sang Forsamlingen „O Kristelighed!“ med Lindemans vakkre Tone [...].⁴⁹

Et videre tegn på Lindemans posisjon i de grundtvigske kretser er at hans sønn Ole Andreas var en av 20 kistebærere ved Grundtvigs begravelse i København 11. september 1872. I et brev hjem til sin forlovede Vilhelmine Eriksen (1853–1918) skriver den senere så kjente norske folkehøyskolemann og politiker Viggo Ullmann (1849–1910): «Saa kom da den store dag onsdag 11te septbr., da den gamle kirkefader og folkevækker skulde stedes til jorden. Ved en eller anden ny dansk vens hjælp var jeg blit udset til at være blandt dem, som skulde bære kisten; dertil var valgt i det hele 20 mand, 10 fra Kjøbenhavn, 2 fra Sjælland, 2 fra Fyen, af dem N. J. Termansen, som jeg i den anledning kom til at lære at kjende, 2 fra Jylland, 2 fra Sønderjylland og 2 fra Norge, Ole Lindeman og jeg.»⁵⁰

⁴⁹ Om Grundtvigs siste fødselsdag fra Hans Brun: *Biskop N.F.S. Grundtvigs Levnetsløb, udførligst fortalt fra 1839. Et bidrag*. B. 2, Kolding [1882], s. 745–746.

⁵⁰ Vilhelmine Ullmann (udg.): *Breve fra Viggo Ullmann under et ophold i Danmark ved de danske folkehøiskoler vinteren 1872–1873*, Kristiania 1916, s. 21.